

Του Ν. ΜΟΥΖΕΛΗ

ΠΙΝ ΑΠΟ μερικές δεκαετίες ο Gerschenkron, ερευνώντας τους τρόπους εκβιομηχάνισης στον ευρωπαϊκό χώρο, ανέπτυξε την υπόθεση ότι όσο πιο αργά ξεκινάει μια χώρα τον δρόμο για την ανάπτυξη τόσο πιο πολύ είναι αναγκασμένη να κινητοποιήσει τους πόρους της εκ των «άνω», δηλ. με το κράτος ή και με άλλους δημόσια ελεγχόμενους οργανισμούς να παίζουν τον πρωταρχικό ρόλο. Νομίζω πως αυτή η θεωρία ισχύει και σήμερα για όλες τις χώρες που άρχισαν κάπως αργοπορημένα την ανάπτυξη τους. Το μόνο που πρέπει κανείς να προσθέσει στην υπόθεση του Gerschenkron είναι πως μερικά κράτη είναι πιο ικανά από άλλα στο να εφαρμόσουν με αποτελεσματικό τρόπο μια στρατηγική «καθυστερημένης» ανάπτυξης· και πως, σε τελευταία ανάλυση, **η δομή και ο τρόπος ελέγχου της κρατικής μηχανής είναι οι κύριοι παράγοντες που εξηγούν γιατί οι χώρες που ξεκίνησαν εξίσου αργά και με παρόμοιους πόρους τον δρόμο της εκβιομηχάνισης έχουν πολύ άνισες αναπτυξιακές επιδόσεις.**

Πράγματι, αν ρίξει κανείς μια ματιά σε χώρες που ξεκίνησαν σχετικά αργά και που πέτυχαν λίγο πολύ να ενσωματωθούν σ' αυτό που ονομάζουμε ανεπτυγμένο ή «Πρώτο» κόσμο (π.χ. τις σκανδιναβικές χώρες, την Αυστραλία, τη Νέα Ζηλανδία και, σε λιγότερο βαθμό, τη Νότιο Κορέα και την Ταϊβάν), σ' όλες αυτές τις χώρες βλέπουμε: α) μια πετυχημένη προσπάθεια εκσυγχρονισμού της γεωργίας που εμπεριέχει μια ισοότητα στα αγροτικά εισοδήματα. Αυτή η ισοότητα, σε συνδυασμό με την αύξηση της παραγωγικότητας, οδηγεί στην πρώιμη δημιουργία μιας σοβαρής εσωτερικής αγοράς για βιομηχανικά προϊόντα· β) τη δημιουργία ενός βιομηχανικού τομέα που έχει γερές διασυνδέσεις με τον πρωτογενή τομέα και που σε κάποια φάση κατορθώνει να παράγει ένα μικρό αριθμό εξειδικευμένων προϊόντων που είναι ανταγωνιστικά σε διεθνή κλίμακα· γ) **ένα παρεμβατικό αλλά και εξαιρετικά αποτελεσματικό κράτος που παίζει επιτελικό ρόλο στον εκσυγχρονισμό και την ανάπτυξη και του γεωργικού και του βιομηχανικού τομέα.**

Από την άλλη μεριά, στις περιπτώσεις «αποτυχημένης» ανάπτυξης, το κράτος είτε δεν κατορθώνει να εφαρμόσει αγροτικές μεταρρυθμίσεις και να επιφέρει μια σχετική κοινωνική ισοότητα στον αγροτικό τομέα (αυτή είναι η περίπτωση των περισσότερων λατινοαμερικανικών χωρών) είτε πετυχαίνει μεν να καταργήσει τη μεγάλη γαιοκτησία, χωρίς όμως να παράσχει στους μικροπαραγωγούς το είδος της τεχνικής και εκπαιδευτικής βοήθειας που ο εκσυγχρονισμός της γεωργίας απαιτεί (αυτή είναι δέβαια η περίπτωση των Βαλκανίων στον Μεσοπόλεμο). Και στις δύο περιπτώσεις το αποτέλεσμα είναι η βραδεία ανάπτυξη μιας εσωτερικής αγοράς για βιομηχανικά προϊόντα και η εν γένει καχεκτική διασύνδεση γεωργίας και βιομηχανίας.

Αυτό που πρέπει επίσης να τονιστεί είναι ότι η αποτυχία του οικονομικού εκσυγχρονισμού έχει αρνητικές επιπτώσεις στη δομή του κράτους. Γιατί οι αρνητικές ή καχεκτικές διασυνδέσεις μεταξύ γεωργίας και βιομηχανίας σημαίνουν, μεταξύ των άλλων, την αδυναμία του βιομηχανικού τομέα ν' απορροφήσει το εργατικό δυναμικό που πλεονάζει στη γεωργία. Το αποτέλεσμα είναι η υπερόγκωση της διοικητικής μηχανής και η ένταση των ρουσφετολογικών/πελατειικών χαρακτηριστικών του κράτους. **Μ' άλλα λόγια, δημιουργείται ένας φαύλος κύκλος: όσο περισσότερο το κράτος αποτυγχάνει να εκσυγχρονίσει τη γεωργία και να την διασυνδέσει θετικά με τη βιομηχανία τόσο περισσότερο αποκτά αντιαναπτυξιακά χαρακτηριστικά που καθιστούν ακόμα πιο δύσκολο τον εκσυγχρονισμό και της οικονομίας και αυτού του ίδιου του κράτους.**

Η αποτυχία

του εκσυγχρονισμού

ΑΝ ΚΟΙΤΑΞΟΥΜΕ απ' αυτή τη σκοπιά την περίπτωση της Ελλάδος, το πρώτο σημείο στο οποίο πρέπει να δώσει κανείς έμφαση είναι η σχετική αποτυχία του εκσυγχρονισμού στον αγροτικό τομέα. Παρ' όλη τη σχετική αδυναμία της μεγάλης γαιοκτησίας τον 19ο αιώνα και την τελική παρακμή της μετά από τις μεσοπολεμικές αγροτικές μεταρρυθμίσεις, το ελληνικό κράτος (αντίθετα μ' αυτό που έγινε στη Σκανδιναβία π.χ.) δεν κατόρθωσε να εμποδίσει τον κατακερματισμό της γης και να παράσχει στους μικροκαλλιεργητές ιδιοκτήτες την κατάλληλη τεχνοοικονομική βοήθεια που θα οδηγούσε σε σχετικά υγιείς οικονομικές μονάδες και στη σταδιακή αύξηση της παραγωγικότητας. Βέβαια, μπορεί κανείς να ισχυριστεί πως αυτή η αρνητική στάση του κράτους απέναντι στους γεωργούς ανατράπηκε με την άνοδο του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία, που κατάφερε να διοχετεύσει σημαντικούς πόρους στην ελληνική ύπαιθρο και να αμβλύνει τις προϋπάρχουσες ανισότητες μεταξύ αστικών και γεωργικών περιχώρων. Στην πραγματικότητα, όμως, οι πόροι (κυρίως προερχόμενοι από την Κοινότητα) που το ΠΑΣΟΚ διοχέτευσε στην ύπαιθρο χρησιμοποιήθηκαν περισσότερο για καταναλωτισμό και για τον ιδιωτικό εμπλουτισμό των παραγωγών και λιγότερο για την επίτευξη εκείνων των δομικών αλλαγών που είναι τελείως απαραίτητες για την αύξηση της παραγωγικότητας. Ως εκ τούτου, δεν είναι περίεργο πως στον τομέα της αγροτικής παραγωγικότητας η Ελλάδα βρίσκεται πολύ πιο κάτω όχι μόνο από τις βορειοδυτικές χώρες της Κοινότητας αλλά και από αυτές του Νότου.

Η προβληματική εκβιομηχάνιση

ΟΣΟΝ αφορά την εκβιομηχάνιση στον 19ο αιώνα, αντίθετα με τη Βόρειο Ιταλία και Ισπανία, η Ελλάδα δεν μπόρεσε να χρησιμοποιήσει τους πόρους από το σημαντικό εξαγωγικό της εμπόριο για την ανάπτυξη ενός σοβαρού βιομηχανικού τομέα. Η ουσιαστική εκβιομηχάνιση της χώρας άρχισε κατά τη διάρκεια και μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο και εντάχθηκε σημαντικά μετά τη Μικρασιατική καταστροφή και την οικονομική κρίση του 1929. Αλλά η υπό κρατική κηδεμονία εκβιομηχάνιση, με βάση την υποκατάσταση των εισαγωγών, οδήγησε στη δημιουργία μιας πληθώρας αντιπαραγωγικών μονάδων που δεν κατόρθωσαν ούτε στον Μεσοπόλεμο ούτε στη μεταπολεμική περίοδο να καταστούν ανταγωνιστικές στο διεθνές επίπεδο. Όπως και στην περίπτωση της γεωργίας, έτσι και εδώ το κράτος δεν μπόρεσε να ασκήσει μια πολιτική οικονομικής εξυγίανσης των επιχειρήσεων. Οι τελευταίες, όπως είναι γνωστό, παρέμειναν εξαρτημένες από τον κρατικό προστατευτισμό για τη μακρόχρονη επιβίωσή τους. Βέβαια, κατά τη δεκαετία του '60 τα αδιέξοδα της βιομηχανίας αμβλύνθηκαν κάπως με την εισαγωγή πολυεθνικών κεφαλαίων που κατευθύνθηκαν σε τομείς υψηλής τεχνολογίας. Παρ' όλα αυτά, όμως, η διαιώνιση των δομικών αδυναμιών της ελληνικής βιομηχανίας (όπως οι αρνητικές διασυνδέσεις με τη γεωργία, η επιδίωξη σε τεράστια κλίμακα βιοτεχνικών μονάδων χαμηλής παραγωγικότητας, η συνήχιση της άκρατης ρουσφετολογίας στη δανειοδοτική πολιτική του κράτους κλπ.) έκανε το «οικονομικό θαύμα» της δεκαετίας του '60 να

Η Ελλάδα στο περιθώριο Ποιος φταίει;

εξαφανιστεί, κυρίως μετά την παγκόσμια κρίση του 1974. Με την άνοδο του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία, οι ξένες επενδύσεις μειώθηκαν σημαντικά, ενώ η σταδιακή κατάργηση των προστατευτικών θεσμών μέσα στην Κοινότητα οδηγεί αναπόφευκτα στην καταστροφή της αυτόχθονης ελληνικής βιομηχανίας και στην παραπέρα περιθωριοποίηση της χώρας.

Συμπερασματικά, σε σύγκριση με άλλες μικρές χώρες που ξεκίνησαν την εκβιομηχάνισή τους σχετικά αργά, μπορεί κανείς να ισχυριστεί πως **η ελληνική ανάπτυξη ήταν αποτυχημένη.** Αυτή η αποτυχία, αντίθετα με τις πρώιμες θεωρίες της εξάρτησης, δεν σημαίνει αναγκαστικά οικονομική στασιμότητα ή απόλυτα επίπεδα φτώχειας. Απλώς σημαίνει ένα είδος ανάπτυξης που συνεχώς δημιουργεί αδιέξοδα και που, σε τελική ανάλυση, οδηγεί σε σχετική περιθωριοποίηση. Το αν θα αποκαλέσουμε αυτού του είδους την οικονομική τροχιά υπανάπτυξη, εξαρτημένη ανάπτυξη, «δυσανάπτυξη» κλπ. δεν έχει μεγάλη σημασία· αυτό που είναι σημαντικό και που πρέπει να τονιστεί είναι πως κοινωνίες που ξεκίνησαν σχετικά

κατόρθωσαν να επιβάλουν τον 19ο αιώνα. Πράγματι, μετά την ανεξαρτησία, όταν οι παραδοσιακοί προεστοί αντίληφθηκαν πως δεν θα μπορούσαν επ' άπειρον να διατηρήσουν τους σχετικά αποκεντρωτικούς διοικητικούς μηχανισμούς που λειτουργούσαν επί τουρκοκρατίας, σταμάτησαν ν' αντιδρούν στην επιβολή δυτικών συγκεντρωτικών διοικητικών πλαισίων που υποστήριζαν όλοι αυτοί που είχαν επηρεαστεί από τα δυτικά πρότυπα. Έτσι, από πολύ νωρίς και οι δυτικόφρονες και οι παραδοσιακές ελίτ προσπάθησαν να ελέγξουν το κράτος «εκ των έσω», χρησιμοποιώντας τη διοικητική μηχανή και τους κρατικούς πόρους για να αναπτύξουν στο έπακρο τα πελατειακά δίκτυα πάνω στα οποία βάσιζαν τη δύναμή τους. Κατ' αυτόν τον τρόπο, το ελληνικό κράτος έγινε όχι τόσο το μέσο για την εκπλήρωση συλλογικών σκοπών όσο ένας τεράστιος μηχανισμός διανομής «πολιτικών αγαθών».

Βέβαια, ο Τρικούπης και αργότερα ο Βενιζέλος κατόρθωσαν να εισαγάγουν διοικητικές μεταρρυθμίσεις (όπως τη δημοσιοϋπαλληλική

αργά την ανάπτυξή τους τείνουν ν' αντιδρούν κατά πολύ διαφορετικούς τρόπους στις κρίσεις και στις ευκαιρίες που δημιουργεί η παγκόσμια οικονομία και πως διαφορετικές αντιδράσεις οδηγούν σε ποιοτικά διαφορετικά αναπτυξιακά αποτελέσματα.

Αν δεχτεί κανείς τη σχετική αποτυχία της ελληνικής αναπτυξιακής τροχιάς και τον αποφασιστικό ρόλο του κράτους σ' αυτή την αποτυχία, το ερώτημα που τίθεται είναι γιατί η επίδοση του κράτους ήταν και εξασκοιούθη να είναι τόσο αρνητική. **Νομίζω πως η σύντομη απάντηση σ' αυτό το ερώτημα είναι ότι και η ανάπτυξη των διοικητικών οργάνων του κράτους και ο τρόπος ελέγχου των ήταν και είναι τέτοιοι που συστηματικά η λογική του «πολιτικού - κομματικού» υπερισχύει της λογικής του «οικονομικού - κοινωνικού».** Θα προσπαθήσω ν' αναπτύξω αυτό το σημείο εκτενέστερα.

Η ανάπτυξη της διοίκησης

ΤΟ ΠΡΩΤΟ πράγμα που πρέπει κανείς να τονίσει σχετικά με το ελληνικό κράτος είναι βέβαια οι οθωμανικές ρίζες του. Όπως είναι γνωστό, η χώρα μας δεν είχε ποτέ την εμπειρία του δυτικοευρωπαϊκού απολυταρχισμού με τη μοναδική ισορροπία μεταξύ της μοναρχίας και της αριστοκρατίας, μιας ισορροπίας που οδήγησε στη δημιουργία ενδιάμεσων αυτόνομων κοινωνικών οργάνων μεταξύ του στέμματος και του λαού. Αντίθετα, το οθωμανικό κράτος προσεγγίζει την ακραία μορφή δεσποτικής κυριαρχίας που ο Max Weber απεκάλεσε **σουλτανισμό**. Αυτού του τύπου η κυριαρχία χαρακτηρίζεται από την ολοκληρωτική υποταγή της αριστοκρατίας και των κορυφαίων κρατικών λειτουργών (τουλάχιστον όταν η κεντρική εξουσία είναι ισχυρή) σ' ένα δεσποτικό ηγέτη, κι αυτό βέβαια δημιουργεί άκρατη αυθαιρεσία και πολιτική «διαφθορά» σ' όλα τα κλιμάκια της κρατικής διοίκησης.

Όπως κάθε Έλληνας πολίτης γνωρίζει από προσωπική εμπειρία, τα δεσποτικά χαρακτηριστικά της οθωμανικής κυριαρχίας δεν εξαφανίστηκαν με την ίδρυση του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους. Διαιωνίστηκαν και συνυπάρχουν σε μια ασαφή ισορροπία με τα νομικά - γραφειοκρατικά θεσμικά πλαίσια που οι επηρεασμένες από τη Δύση πολιτικές ελίτ

μονιμότητα, την επιβολή εισαγωγικών εξετάσεων κλπ.) που αμβλύναν κάπως τα πιο χτυπητά ρουσφετολογικά χαρακτηριστικά της κρατικής μηχανής. Παρ' όλα αυτά, όμως, η δομή της ελληνικής ανάπτυξης ήταν τέτοια που τα πελατειακά χαρακτηριστικά του ελληνικού κράτους δεν περιθωριοποιήθηκαν, όπως στις περισσότερες δυτικοευρωπαϊκές κοινωνίες, αλλά επιβίωσαν και κυριαρχούν, με διαφορετικές βέβαια μορφές, μέχρι σήμερα.

Μια βασική αιτία για αυτό είναι πως, λόγω της χαμηλής απορροφητικότητας εργατικού δυναμικού της βιομηχανίας, το ελληνικό κράτος αποτέλεσε την κύρια πηγή εργασίας όλων αυτών που άφηναν τη γεωργία και δεν ήταν ικανοί ή διατεθειμένοι ν' αποδημήσουν. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η διοικητική μηχανή πήρε από πολύ νωρίς κολοσσιαίες διαστάσεις. Για παράδειγμα, γύρω στα 1870 ο αριθμός των δημοσίων υπαλλήλων ανά 10.000 κατοίκους ήταν επτά φορές μεγαλύτερος στην Ελλάδα απ' ό,τι στη Μεγάλη Βρετανία. Και η κατάσταση χειροτέρευσε σημαντικά στον 20ό αιώνα με την προσπάθεια όλων των πολιτικών κομμάτων να χρησιμοποιήσουν τις θέσεις του Δημοσίου σαν το κύριο μέσο συγκρότησης και αναπαραγωγής της κομματικής τους δύναμης.

Ο ρόλος των κομμάτων

ΑΥΤΟ το τελευταίο σημείο μας οδηγεί στη σύντομη εξέταση των πολιτικών κομμάτων και του ρόλου που έπαιξαν στη συγκρότηση και διευρυμένη αναπαραγωγή της άκρας ρουσφετολογικής κρατικής μηχανής. Τα πελατειακά χαρακτηριστικά του ελληνικού κράτους πήραν την πιο θεσμοποιημένη μορφή τους κατά την περίοδο του «ολιγαρχικού κοινοβουλευτισμού» (1864-1909), περίοδο κατά την οποία, παρ' όλη την εισαγωγή καθολικής ψηφοφορίας για άρρενες, ένας μικρός αριθμός πολιτικών τζακιών κατόρθωσαν να ελέγξουν το πολιτικό παιχνίδι με ρουσφετολογικά ή και με πιο δόλια - παράνομα μέσα. Σ' αυτό το στάδιο, ως γνωστόν, τα κόμματα ήταν απλώς αθροίσματα προσωποποιήσεων που είχαν υπό τον έλεγχό τους εκτεταμένες πολιτικές πελατείες.

Αυτή η αποκεντρωτική και χαλαρή δομή των κομμάτων άρχισε ήδη να αλλάζει προς το τέλος της τρικουπικής περιόδου με τους αρχηγούς των

κομμάτων ν' αρχίζουν σιγά σιγά να επιβάλλουν ένα πιο συγκεντρωτικό σχήμα κομματικής διοίκησης. Η πραγματική καμπή σ' αυτή τη διαδικασία ήρθε δέδια με τη στρατιωτική επέμβαση του 1909 που έσπασε το πολιτικό μονοπώλιο των τζακιών και άνοιξε τον δρόμο για την ανάπτυξη του βενιζελισμού. Όπως νέες πολιτικές ελίτ μετατόπισαν εν μέρει τους παλαιοκομματικούς, τα κόμματα έπαψαν σταδιακά να είναι απλές λέσχες προσωπικοτήτων και απέκτησαν μια πιο οργανωμένη και συγκεντρωτική δομή. Εν τούτοις, παρ' όλες τις προσπάθειες του Βενιζέλου να κάνει το φιλελεύθερο κόμμα ένα κόμμα αρχών δυτικού τύπου, τα ελληνικά κόμματα (με εξαίρεση το κομμουνιστικό) διατήρησαν τον κυρίαρχο πελατειακό τους χαρακτήρα μέχρι τη δικτατορία των συνταγματαρχών.

Όσο για τη μεταδικτατορική περίοδο, αυτή χαρακτηρίζεται από τη θεαματική άνοδο του ΠΑΣΟΚ που συνέτεινε στην παραπέρα συγκεντρωποίηση των κομματικών δομών. Όπως είναι γνωστό, ο αρχηγός του ΠΑΣΟΚ κατόρθωσε να δημιουργήσει το πρώτο μη κομμουνιστικό μαζικό κόμμα στην Ελλάδα. Κι αυτό επέφερε μια αλλαγή στην πολιτική οργάνωση του τόπου που είναι τόσο ριζική όσο και η αλλαγή που ο Βενιζέλος επέφερε στον Μεσοπόλεμο.

Γιατί, αν με τον Βενιζέλο οι παραδοσιακοί κομματάρχες έχασαν ένα μέρος της αυτονομίας τους, με τον Ανδρέα Παπανδρέου (τουλάχιστον σε πολλές περιοχές της χώρας) εκτοπίστηκαν τελείως από νέα κομματικά στελέχη που αντλούν πια τη δύναμή τους όχι από τον έλεγχο τοπικής πελατείας αλλά κατευθείαν από την κεντρική εξουσία του κόμματος – και, σε τελευταία ανάλυση, δέδια, από το χάρισμα του αρχηγού. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η σταδιακή παρακμή του τοπικού, παραδοσιακού πολιτικού παράγοντα δεν επέφερε, όπως ήλπιζε ο Βενιζέλος, τη θεσμοποίηση ενός δυτικού τύπου συστήματος κομμάτων αρχών, κομμάτων που λειτουργούν με μη προσωποπαγή, νομικά - γραφειοκρατικά κριτήρια οργάνωσης. Επέφερε μάλλον ένα λαϊκιστικό τρόπο οργάνωσης όπου η άμεση πληθειανή επαφή του αρχηγού με τον «λαό του» δεν διαμεσολαβείται ούτε από παραδοσιακά/πελατειακά ούτε από γραφειοκρατικά ενδιάμεσα σώματα. Έτσι, η μεταδικτατορική πολιτική ζωή της χώρας χαρακτηρίζεται από το πέρασμα ενός προσωποπαγούς κομματικού συστήματος σ' ένα άλλο, δηλ. από ένα αρκετά συγκεντρωτικό πελατειακό σύστημα σ' ένα ακόμα πιο συγκεντρωτικό λαϊκιστικό/πελατειακό: όπως τα κόμματα γίνονται πιο μαζικά, οι πιο παραδοσιακοί/πελατειακοί τρόποι ενσωμάτωσης αδυνατίζουν αλλά και συνπαράχουν με λαϊκιστικούς τρόπους ενσωμάτωσης. Και οι δύο αυτοί τρόποι οργάνωσης εντάσσουν τον πολίτη στην πολιτική αρένα κατά ένα μη αυτόνομο, «κάθετο» τρόπο. Δεν χρειάζεται δέδια να τονίσω πως τα ρουσφετολογικά και αυταρχικά χαρακτηριστικά των κομμάτων και της κρατικής μηχανής αλληλοσυμπληρώνονται και αλληλοενισχύονται. Θα μπορούσε δέδια να ισχυριστεί κανείς πως αυτού του είδους οι διαδικασίες υπάρχουν σ' όλα τα κοινοδουλεντικά πολιτεύματα, συμπεριλαμβανομένων και των δυτικοευρωπαϊκών. Στην Ελλάδα όμως (καθως επίσης και σ' άλλες ημιπεριφερειακές κοινοδουλεντικές δημοκρατίες) το πρόβλημα παίρνει **ποιотικά διασπορικές διασπορικές** λόγω της αδυναμίας της κοινωνίας πολιτών – δηλαδή λόγω της μη ύπαρξης αυτόνομων και ισχυρών ομάδων πίεσης που δύνανται να αντιταχθούν στις αυταρχικές τάσεις του κράτους και στις ρουσφετολογικές ενέργειες των κομμάτων.

Η δομή του κράτους

Ανακεφαλαιώνοντας, το επιχείρημα που προσπάθησα ν' αναπτύξω είναι πως η Ελλάδα απέτυχε να χρησιμοποιήσει τους πόρους απ' το εξαγωγικό εμπόριο του 19ου αιώνα για να εκσυγχρονίσει τη γεωργία και να δημιουργήσει ένα διεθνώς ανταγωνιστικό βιομηχανικό τομέα οργανικά συνδεδεμένο με την υπόλοιπη οικονομία. Ο κύριος λόγος αυτής της αποτυχίας δεν βρίσκεται τόσο στον «κομπραδόρικο» χαρακτήρα της αστικής τάξης, τη δυσλειτουργία των αγορών, την έλλειψη πλουτοπαραγωγικών πηγών κλπ., βρίσκεται μάλλον στη δομή και λειτουργία του κράτους. Δεδομένης της αργοπορημένης εκβιομηχάνισης της χώρας, η μόνη πιθανότητα σχετικά αυτόνομης ενσωμάτωσης της χώρας στην παγκόσμια οικονομία ήταν εκ των άνω, μέσω ενεργούς κρατικής επέμβασης: πως επέμβασης που θα αποσκοπούσε όχι στην υπονόμηση της ιδιωτικής πρωτοβουλίας, αλλά στην ανάπτυξη της κατά τρόπο που θα οδηγούσε στον εκσυγχρονισμό και την ισορροπία ανάπτυξης της οικονομίας.

Αυτού του είδους την κατευθυντήρια γραμμή το κράτος ήταν και εξακολουθεί να είναι ανίκανο να υιοθετήσει. Η διαιώνιση των αυταρχικών/δεσποτικών χαρακτηριστικών του, ο έλεγχός του από πελατειακά/λαϊκιστικά κόμματα και οι κολοσσιαίες διασώσεις του κάνουν να μοιάζει μ' ένα καθυστερημένης νοητικότητας γίγαντα, μ' ένα άμορφο τέρας που είναι ανίκανο να αντιδράσει ενέλικτα και αποτελεσματικά σ' ένα ταχέως μεταβαλλόμενο περιβάλλον. Πράγματι, κάθε φορά που υπήρξε ανάγκη αντιμετώπισης μιας κρίσης ή πρόκλησης – όπως η ανάγκη εκσυγχρονισμού της γεωργίας στις αρχές του 20ου αιώνα, η ανάγκη αποτελεσματικής εκβιομηχάνισης στον Μεσοπόλεμο ή η ανάγκη αυτόνομης ένταξης στην Κοινή Αγορά σήμερα –, το κράτος λειτουργήσε και λειτουργεί κατά τρόπο που εντείνει αντί να μειώνει την περιθωριοποίηση της χώρας. Μ' αυτά τα δεδομένα, το πρόβλημα της Ελλάδος δεν είναι τόσο η ενίσχυση των μηχανισμών της αγοράς όσο ο εκσυγχρονισμός της κρατικής μηχανής. Γιατί εάν η Ελλάδα πετύχει να αποφύγει τη μόνιμη περιθωριοποίηση της μέσα στην Κοινότητα, αυτό θα γίνει μόνο με τη βοήθεια ενός ενέλικτου και αποτελεσματικού κρατικού παρεμβατισμού, ενός παρεμβατισμού που θα ενισχύει την ιδιωτική πρωτοβουλία και τους μηχανισμούς της αγοράς. Μ' άλλα λόγια, αν η Ελλάδα θέλει να παίζει ένα σχετικά αυτόνομο ρόλο μέσα στην Κοινότητα θα πρέπει: α) να προβεί σε μια δραστηρή ορθολογικοποίηση της δημόσιας διοίκησης, β) να αλλάξει ριζικά τις σχέσεις κυριαρχίας, δηλαδή τον τρόπο ελέγχου της κρατικής μηχανής, έτσι ώστε να σταματήσει να θυσιάζεται ο εκσυγχρονισμός της οικονομίας και κοινωνίας στον βωμό του κρατισμού της της κομματάρχειας.

Είναι δυνατόν να επιτευχθούν οι παραπάνω σκοποί; Όπως δεν έχω τον χώρο ν' ασχοληθώ μ' αυτό το καίριο πρόβλημα, θα τελειώσω με δύο μάλλον απαισιόδοξες παρατηρήσεις. Πρώτον, δεν πρέπει κανείς να περιμένει λύσεις στα παραπάνω προβλήματα από τα κόμματα. Το να ζητάς από τα κόμματα να πάψουν να κομματικοποιούν το κράτος και τους υπόλοιπους τομείς της κοινωνικής ζωής είναι σαν να ζητάς από τους επιχειρηματίες να πάψουν εθελοντικά να πραγματοποιούν κέρδη. Δεύτερον, λόγω της καχεκτικότητας της κοινωνίας πολιτών στην Ελλάδα, μπορεί το πρόβλημα της ορθολογικοποίησης της κρατικής διοίκησης να μην έχει λύση. Κάτι τέτοιο θα οδηγήσει σίγουρα στη μόνιμη περιθωριοποίηση της Ελλάδος μέσα στην Κοινότητα. Και αυτό δεν θα σημαίνει την ολοκληρωτική καταστροφή ή την επιστροφή της κατοχικής πείνας στον τόπο μας, θα σημαίνει όμως ότι βασικές αποφάσεις για την οργάνωση της οικονομικής, πολιτικής και πολιτιστικής ζωής μας θα παίρνονται εκτός της ελληνικής επικράτειας.

Του
ΑΔ. ΠΕΠΕΛΑΣΗ

ΑΠΟ ΤΑ ΜΕΣΑ της δεκαετίας του 1970 οι παγκόσμιες οικονομικές και ραγδαίες τεχνολογικές μεταβολές, έχοντας λειτουργήσει σωρευτικά, προσλαμβάνουν χαρακτήρα δραματικών πλέον διαστάσεων.

Είναι φανερό ότι ένας παντελώς νέος κόσμος ανέτειλε, στο σύντομο διάστημα μίας μόνον γενεάς, και η ανατολή αυτή συνετελέσθη με ρυθμούς που ξεπέρασαν τις υποθέσεις και τις προβλέψεις της κοινωνίας, της πολιτείας και της επιστήμης πριν από μερικές δεκαετίες.

Η παγκόσμια οικονομική γεωγραφία άλλαξε. Όπως σήμερα αποτυπώνεται δεν είναι το προϊόν μιας έστω ακραίας προβολής των συνθηκών και των τάσεων που επικρατούσαν πριν από 30 ή 40 χρόνια, αλλά μιας κυριολεκτικά εκρηκτικής διάρρηξης των συσχετισμών ανάμεσα σε όλα τα στοιχεία – π.χ. τεχνολογία, θεσμοί, πλουτοπαραγωγικές πηγές, όροι παραγωγής, κατανάληψη, συσσώρευση κεφαλαίου κλπ., κλπ. – που ορίζουν τον κοινωνικό, πολιτικό και οικονομικό βίο πολιτών και λαών.

Επιπλέον, για πρώτη φορά στην ιστορία της ανθρωπίνης κοινωνίας το στοιχείο της παγκοσμιοτητας είναι τόσο πραγματικό. Η μοίρα, η ελευθερία και η ευημερία των κατοίκων στη μια άκρη της γης επηρεάζεται ενδεώς απ' αυτά που συντελούνται στην άλλη, ενώ όσα διαδραματίζονται σ' ένα σημείο διώνονται ταυτόχρονα στα πέρατα.

Γενική κρίση

Ο ΕΚΤΕΤΑΜΕΝΟΣ και βαθύς μετασχηματισμός του κόσμου, των κοινωνιών του και των θεσμών που τις στηρίζουν εκφράζεται από μια γενικότερη κρίση (εν μέρει αιτία, εν μέρει προϊόν) που χαρακτηρίζει την εποχή μας.

Αυτή η κρίση, που συνοδεύει τον μετασχηματισμό των σημερινών κοινωνιών και της οικονομίας τους, δεν είναι ποιοτικά εκείνη που εννοούσαμε με την παραδοσιακή έννοια διαφόρων φαινομένων, π.χ. αστάθεια στο ισοζύγιο πληρωμών, εξωτερικό χρέος, στασιμοληθωρισμός, μείωση παραγωγής σε παραδοσιακούς κλάδους της βιομηχανίας κλπ.

Από τα μέσα της δεκαετίας του '70 παρουσιάζονται τα συμπτώματα μιας νέας έρπουσας ύφεσης, τα οποία εκλαμβάνονται ως σημεία «κρίσεων» (ενεργειακής, νομισματικής, σκληρώσης ανταγωνισμού ή αγορών εργασίας). Ουσιαστικά όμως πρόκειται για μία «κρίση» συνολική και συνθετική.

Η διαφορά μεταξύ των παλαιότερων κρίσεων και της τρέχουσας είναι ότι πριν από 30 τόσα χρόνια οι κοινωνίες παρήγαν κυρίως για τη μεγέθυνση του εθνικού προϊόντος και την αύξηση της ευημερίας τους, σε πρότυπα παραδοσιακά όπου ο νεωτερισμός γινόταν δεκτός είτε με τον ενθουσιασμό μιας πολυτέλειας (π.χ. τηλεόραση) είτε με την επιφύλαξη για κάποια επικίνδυνη τάση (ρομποτική - θέσεις εργασίας). Αυτές δεδαίως οι αντιδράσεις, σε διάθλαση, περνούσαν στη μόδα, την τέχνη, το φοιτητικό κίνημα, τον τρόπο

ΜΙΑ ΠΡΟΤΑΣΗ Θεσμική ανεπάρκεια

ζωής, την πολιτική ιδεολογία και άλλου.

Σήμερα, οι περισσότερες κοινωνίες διανύουν τη φάση επανекτίμησης των όρων της ανάπτυξης και των ποσοτικών στόχων της. Παράγουν δέδια οι κοινωνίες για να καταναλίσκουν, αλλά η κοινωνική διαστρωμάτωση προτεραιοτήτων υποδηλώνει ότι μόνο φαινομενικά ο στόχος πα-

εισοδήματος, εκδήλωση πλούτου, τεχνολογική εξέλιξη κλπ.

Το ερώτημα τώρα που έχει ενδιαφέρον για εμάς εδώ είναι, πώς απέναντι στον δραματικό μετασχηματισμό των συγχρόνων κοινωνιών και τη συνακόλουθη «κρίση» αντιδρούν αυτές οι κοινωνίες και ιδιαίτερα η Ευρωπαϊκή Κοινότητα, οι Ηνωμένες Πολιτείες, η Ιαπωνία, μαζί με τις

“*Να δημιουργηθεί ένα κέντρο υποδοχής, επιπόησης, επεξεργασίας και υποστήριξης εφαρμογών νέων θεσμών. Θα ήταν περισσότερο αποτελεσματική μια τέτοια πρωτοβουλία αν προερχόταν από τον χώρο της οικονομίας, και μάλιστα της ιδιωτικής, σε συνδυασμό με προγράμματα ανάπτυξης της πανεπιστημιακής κοινότητας*”

ραμένει ο ίδιος. Στην πραγματικότητα αρνητικά αποτελέσματα της ανάπτυξης (μόλυνση περιβάλλοντος, διαστρέβλωση παραγωγικών σχέσεων) είναι δείκτες των επιπέδων κορεσμού της κοινωνίας. Τα φαινόμενα κορεσμού είναι διάχυτα σε όλες τις ανεπτυγμένες δυτικές κοινωνίες, ενώ στις περισσότερες από τις αναπτυσσόμενες παρατηρούνται φαινόμενα εκφυλισμού και διάθρωσης με την επίτευξη ικανοποιητικού ρυθμού ανάπτυξης.

Οι νέες τάσεις

ΑΥΤΟΣ ο κορεσμός παράγει εν μέρει και τις αντιδράσεις των κοινωνιών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας στην έννοια και την πρακτική των ρυθμών ποσοτικής ανάπτυξης και αναπτυξιακής στρατηγικής. Αδιαφορία της νεολαίας για τα κοινά σε αντίθεση με τις εμπειρίες από τις δεκαετίες του '50-'60, παρακμή ή στασιμότητα σε πολλές από τις καλές τέχνες, επισημάνση του άξεστου πλούτου όταν στερείται κοινωνικής δραστηριότητας, τάσεις προς το παραδοσιακό ή εκκεντρικότητες κοινωνικών εκδηλώσεων που μαρτυρούν σύγχυση ταυτότητας.

Στην Ευρώπη, οι νέες τάσεις χαρακτηρίζονται από μια απόκλιση από παραδοσιακές οικονομικές και κοινωνικές αξίες και μια σύγκλιση μεταξύ παραγωγής και κοινωνίας, μεταξύ ανθρώπου και επιχειρηματικής δράσης, μεταξύ κοινού τούρας και κοινωνικού συνόλου. Παράλληλα, οι νέοι θεσμοί που αναπτύσσονται είναι πολύπλευροι και στηρίζονται σε μορφές συνεργασίας με έντονη τη διάθεση πληροφόρησης και επικοινωνίας μεταξύ κοινωνικών ομάδων.

Αυτά όλα δεδαίως ωθούν προς τον επαναπροσδιορισμό της έννοιας «πρόοδος» και την αποαύτιση του προοδευτικού από καθετί που απορρέει από αύξηση

τέσσερις τίγρεις της Νοτιοανατολικής Ασίας, δηλαδή τα πιο δυναμικά σημεία του σημερινού κόσμου.

Η απάντηση, που ίσως συνιστά περισσότερο ταυτολογία παρά ερμηνεία, είναι απλή: **Κυρίως μέσα από μια εκτεταμένη αλλαγή θεσμών και διαδικασιών.** Έτσι ώστε ένα ανανεούμενο θεσμικό πλαίσιο να προσφέρει τα ανακλαστικά για την απορρόφηση των αλλαγών και τη μετουσίωση αυτών των αλλαγών σε κινητήριο δύναμη για περαιτέρω οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική πρόοδο.

Η ΕΥΡΩΠΗ προχωρεί σε ενουνηίδετες πολιτικές προσαρμογής, ώστε να εξουδετερωθούν οι κραδασμοί της κρίσης και να επιτευχθούν νέα επίπεδα ισορροπίας.

Αλλαγές και τριβές

Η στήλη αυτή σε τακτά διαστήματα θα αναφέρεται σε συγκεκριμένες περιπτώσεις νέων θεσμών για τη διεθθέτηση των τριβών από τις μεγάλες αλλαγές, από την τεχνολογική έκρηξη, από τη διάχυση της πληροφορικής και της πληροφόρησης και από την κρίση και την προσαρμογή στις νέες τεχνολογικές, κοινωνικές, οικονομικές συνθήκες και σ' έναν νέο τρόπο ζωής, με άλλες αξίες και άλλες προσδοκίες. Άμεσος στόχος θα είναι το ερέθισμα αρμοδίων πολιτικών, κοινωνικών, νομικών, οικονομικών παραγόντων και παρατηρητών για προτάσεις και διαδικασίες δημιουργίας και εφαρμογής νέων θεσμών, έστω και εξ αντιγραφής.

Η παρατεινόμενη αδυναμία της ελληνικής κοινωνίας να απαντήσει εγκαίρως τις προκλήσεις από τις δραματικές αλλαγές στην παγκόσμια οικονομική γεωγραφία, την τεχνολογία και τις πιέσεις από την κρίση μάς οδηγεί με δεδαίωτητα στην πλήρη περιθωριοποίηση σε όλα τα επίπεδα.

Δείγματα ήδη προς αυτή την κατεύθυνση υπάρχουν καθημερινώς και πολλά. Το τι σημαίνει αυτό δεν χρειάζεται καμία ανάλυση. Αρκεί να τονίσουμε π.χ. την ελαχιστοποίηση των ωφελειών από την Ευρωπαϊκή Κοινότητα και τη μεγιστοποίηση των κινδύνων που συνάπτονται με τη διάρθρωση των νέων οικονομικών δραστηριοτήτων και της αγοράς εργασίας.

Και αν ακόμη υποθέσουμε ότι όλοι οι διαθέσιμοι μηχανισμοί της οικονομίας μας και ολοκλήρου της κοινωνικής υποδομής θεθούν σε εφαρμογή για την αντιμετώπιση των νέων συνθηκών και την υποστήριξη των ευκαιριών και των εκ μίμησης προσδοκιών, είναι τέτοιο το εύρος των αναγκών προσαρμογών σε ολόκληρο το φάσμα των δραστηριοτήτων ώστε χωρίς την εφαρμογή νέων θεσμών το αποτέλεσμα θα υπολείπεται.

Κέντρο θεσμών

ΠΡΟΤΟΥ λοιπόν προχωρήσουμε στην παρουσίαση του τρόπου με τον οποίο άλλες κοινωνίες, ιδιαίτερα στην Ευρώπη, αντιδρούν θετικά στη σημερινή πραγματικότητα προσφεύγοντας στη μετάπλαση υφιστάμενων θεσμών και τη διάπλαση άλλων, με αναφορές σε συγκεκριμένες περιπτώσεις, ξεκινάμε με μια συγκεκριμένη πρόταση:

Να δημιουργηθεί ένα κέντρο υποδοχής, επιπόησης, επεξεργασίας και υποστήριξης εφαρμογών νέων θεσμών. Θα ήταν περισσότερο αποτελεσματική μια τέτοια πρωτοβουλία αν προερχόταν από τον χώρο της οικονομίας, και μάλιστα της ιδιωτικής, σε συνδυασμό με προγράμματα ανάπτυξης της πανεπιστημιακής κοινότητας.

Η φυσιολογική «μήτρα» ενός τέτοιου κέντρου θεσμών είναι στους δρώντες πανεπιστημιακούς ερευνητικούς χώρους (εκεί τουλάχιστον όπου εμβρυικά υπάρχουν στον τόπο μας, όπως ορισμένα πανεπιστημιακά κέντρα, το ΚΕΠΕ κλπ.). Η επιστημονική επένδυση ενός τέτοιου κέντρου είναι απαραίτητη για συλλογή και επεξεργασία νέων θεσμών, όπως ακριβώς ένα κέντρο καινοτομιών λειτουργεί προς όφελος ενός βιομηχανικού κλάδου. Με άμεση και αποτελεσματική πρόσβαση στην πληροφόρηση, και υψηλό επίπεδο επιλεκτικών συνδυασμών από μεθόδους και μηχανισμούς.

Φαντάζομαι έναν κεντρικό «συλλεκτήρα» καινοτομιών μηχανισμών και θεσμικών αλλαγών από ολόκληρο το φάσμα των κοινωνικών δραστηριοτήτων, που εν πολλοίς σ' εμάς είναι αποκομμένες σε στεγανά, π.χ. παραγωγή και έρευνα, έρευνα και εκπαίδευση, βιομηχανική δραστηριότητα και τεχνολογικές εξελίξεις κλπ., που θα μπορούσε να επεξεργασθεί σχήματα εφαρμογών με περισσότερη αποτελεσματικότητα και να συμβάλλει, μεταξύ άλλων, στην εξισορρόπηση ομάδων με ειδικά συμφέροντα.

Θα μπορούσε ένα τέτοιο πρότυπο κέντρο νέων θεσμών να δράσει ως καταλύτης στην αικινησία, την αμεριμνησία και την ανεπάρκεια της κρατικής μηχανής και των διαφόρων ιδιωτικών οργανισμών για τη θεσμική μας υποδομή, και επομένως να μειώσει κάπως την αδυναμία μας για εκσυγχρονισμό.